
Vlastenectví a český klasicismus

Martin Svatoš

Chtěl bych navázat na příspěvek Jiřího Raka a zaměřit se přitom pouze na jeden aspekt vlastenectví, vyskytující se ovšem spíše v první fázi našeho národního obrození, kterou se dr. Rak vědomě nezabýval.

Vlastenectví prvních generací českých obrozenců má mnohdy rysy evropského klasicismu s jeho ideou jednotného státu. V rakouském soustátí pojem vlastenec ovšem neodpovídal významu občana národního státu (jako např. ve Francii), ale označoval občana mnohonárodnostní monarchie, který sice uznává jednotnou státní moc, společenský a mravní řád, ale v první řadě má povinnost vůči víceméně abstraktnímu fenoménu - vlasti. A zde především se klasicisti dovolávali svých antických vzorů a ideálů. Model antiky, který si vytvořili, se zakládal na iluzi myšlenkově monolitické antické společnosti a občanské ctnosti (řecké areté, latinské virtus), jež spočívala v podstatě v pevném a nezlomném charakteru a obětavosti ve prospěch vlasti. Příklady antického vlastenectví, které mělo sloužit jako zářný příklad českým patriotům, čerpali naši klasicistní autoři z antických historiků, logografů, životopisců či řečníků, jejichž znalost zprostředkovávala jednak školní četba při výuce latiny (řečtině se vyučovalo na rakouských gymnáziích v době předbřeznové v minimální míře), jednak literatura zvláště německých a francouzských klasicistů. Vlastenecké projevy se hemžily čítankovými příběhy a anekdotami ze života antických hrdinů, kteří neznali nic jiného než věrnost vlasti a z ní vyplývající povinnost tomuto ideálu tělem i duší sloužit. Antická historie je tu představována českému čtenáři (příp. posluchači) jako meta jeho úsilí, mravní výzva k uskutečnění v budoucnosti, nikoli jako nějaká nenávratně již uplynulá skutečnost. Toto mytické pojetí antické historie vybízí k realizaci činů a jednání antických idolů, které jsou pokládány za správné a žádoucí a ukazovány českému vlastenci jako něco reálně existujícího v protikladu ke stávajícímu neutěšenému stavu naší národní skutečnosti.¹⁾

Příkladem takového mytického postoje k antické (ale i české) minulosti v době národního obrození může být pojednání profesora české lite-

ratury na pražské univerzitě Jana Nejedlého O lásce k vlasti z roku 1806.²⁾ Pojem vlast však Nejedlý nikde nevymezuje - pouze na jednom místě ji popisuje jako sentimentálně viděný rodný kraj: (proslulí rodáci žijící v cizině) "majíť za to, že by nikde lépe a mezi lepšími lidmi štěstí svého požívati nemohli jako v vlasti své, v té přerozkošné zemi, kdež se zrodili a hned za svých mladičkových let bydleli, kdež příbuzné a přáteli měli, kdež každé roli, každý pramínek a potůček, každý utěšený háj a pahrbek, každé křovíčko jim známé, podle nichž se procházivali aneb mladistvého věku jsouce si hrávali..."³⁾ Jinak ovšem vlast přirovnává k všeobecné matce, které jsme povinováni láskou a úctou.⁴⁾ Je to nepochybný ohlas Cicerona, k němuž údajně "patria, quae communis est parens omnium nostrum," jako by přímo hovořila.⁵⁾ Dále Nejedlý uvádí jednotlivé příklady lásky k vlasti, např. Řeky u Salamíny, spartánské ženy posílající své syny do boje nebo utěšující své zmrzačené syny: "Těš se z toho, pravila jiná spartánská matka, žes nohu ztratil, neboť ani kroku neučiníš, aby ses neupamatoval, žes vlasti své hájil." Po bitvě u Leukter matky synů, kteří padli, se pokládaly za šťastné a matky těch, kteří se z boje vrátili, nad nimi plakaly. Následuje celá plejáda hrdinů římské historie: Brutus, Manlius, Camillus, Scipio, Catonové, Cicero, Fabius, Fabricius. U posledního Nejedlý tvrdí: "Nikdy snad to krásné slovo vlast nebylo s větší uctivostí, s větší láskou a s větším prospěchem slyšáno jako za času Fabriciova," kdy prý v Římě panovala svornost, že "všickni stavové a radové ctnostni byli". Netřeba zdůrazňovat, že Nejedlý v iluzorní představě jednotné římské společnosti ignoroval společenské rozpory, rozdílné zájmy vrstev, tříd či politických skupin, které vedly až k občanským válkám a konci římské republiky. A protože i pro něj, jako tomu bylo u jungmannovské generace, národ tvořily mravy a mateřský jazyk, ten národ, který tyto dvě konstituující složky změní, se zpronevěří vlasti, neboť odpadlíkům (nazývá je dokonce pankharty) hrozí, že nová matka jim bude vždy macechou. Zvelebovat svůj mateřský jazyk musíme podle Nejedlého mimo jiné proto, že ušlechtilí muži minulých dob prospěli vlasti nejenom svou statečností a neohrožeností, ale i moudrostí a učeností - uvádí další sérii příkladů, tentokrát slovesných tvůrců, od "Homérů" až po "Horatie", kteří skládali svá díla výhradně mateřským jazykem.

Tento vlastenecky výchovný model antiky byl šířen zvláště školními osnovami doby pobřeznové, kdy po Thunových školských reformách pod vlivem německého novohumanismu měla klasická filologie dosáhnout vůdčího postavení v duchovních vědách v Rakousku a naplňovat i funkci vlastenecky výchovnou. Věčné omílání antických ušlechtilých příkladů, navíc v duchamorných filologických rozborech, vyvolalo reakci spíše opačnou, jak vidíme např. z Macharových vzpomínek či studentských parodií té doby.

Takto pojímaná antika byla spíše iluzí Zemské školní rady než integrální součástí české kultury.

Vedle heroického ideálu nabízela antika klasicistům i ideál pro všední život; i čeští literáti té doby si vytvářejí představu idylického života na venkově a vyrovnaného, po majetku netoužícího prostého člověka, nejlépe pastýře. Jsou při tom ovlivněni řeckými a římskými bukoliky a idylky - Propertiem, Vergiliem, ale i Horatiem a anakreontskou poezií, případně Švýcarem Gessnerem a dalšími sentimentalisty, kteří byli u nás i překládáni. Opět tu nalezneme tradiční básnická kliše a topoi: chvála venkovské selanky, motiv pastýře hrajícího na flétnu svému stádu či své pastýřce, přírodní kulisa s pastvinami, zurčícím potůčkem a zpívajícím slavíkem apod. U našich klasicistů a sentimentalistů⁶⁾ šlo jistě o snahu vyrovnat se tematicky i formálně soudobým tendencím cizí poezie. Proto ona módní stylizace, díky níž i mnohý český básník v prvních desetiletích 19. století zobrazuje svůj vysněný životní ideál jako milostnou idylu, tj. jako konvenčně pojatý život uprostřed malebné přírody, zredukovaný na zcela sublimovanou lásku.⁷⁾ Jak jinak pochopit, proč by se např. čtyřadvacetiletý student práv v Praze, budoucí pražský advokátní a soudní úředník, Josef Krasoslav Chmelenský veřejně vyznával, aniž by se obával výsměchu:

Proč mi máti není Arkadie,
kde svých milost ještě měla práv?
Jak bych zvolil rád pastýřský stav,
děлил stádu fléty melodie;

večer slýchával, jak slavík nyje,
svou pastýřku v lokty věrné vzav,
anby bělorouný zatím brav
v kvítcích spal za polštář vloživ si je ...⁸⁾

Příznačné pro klasicistní tendence je, že básník "takové sny", které "sobě denně tvoří",⁹⁾ situuje do imaginární antické krajiny, nejčastěji - jako v případě Chmelenského - do Arkádie, zatímco bychom od člověka, jenž prožil většinu života v jižních Čechách, čekali, že se mu do jeho bdělého snění o venkovské idyle promítnou spíše zážitky z dětství v rodném kraji. Přesto, že byl jinak horlivý český vlastenec, básnická konvence nutí Chmelenského povzdechnout si, proč i on nepatří mezi ty vyvolené, kteří se narodili jako pastýři v blažené zemi radosti a krásy Arkádii, kde vysněná láska dochází naplnění. Jako by se tím i on chtěl zařadit na konec dlouhé řady těch, kteří si od Vergilia až po Goetha představovali tuto vcelku drsnou, nehostinnou a nepříliš bohatou krajinu středního Řecka jako zemi nevýslovného štěstí a ničím nezkalené idyly.¹⁰⁾

Česká společnost 19. století si vytvářela i jiné modely antiky, které rovněž neodpovídaly antické skutečnosti, zato tím nápadněji svědčí o projekci vlastních představ a snů jejich českých původců do světa minulosti, např. antika českých dekadentů, kteří v ní hledali spřízněné "zemlené duše", ale k tomu zde mohou hovořit povolanejší.

- 1) M. Bachtin nazývá tento jev historickou inverzí (Román jako dialog. Praha 1980, s. 278-279).
- 2) J. Nejedlý, O lásce k vlasti. Hlasatel český 1, 1806, s. 5-42.
- 3) Op.cit., s. 8-9; nebýt tohoto sentimentálního líčení krajiny dětství, shodoval by se Nejedlý s názorem moderního historika, jenž napsal: "Je to konec konců rodný kraj, jímž a skrze nějž učíme se milovat celou vlast." (J. Pekař v Předmluvě k čtenářům I. dílu Knihy o Kostí. Praha 1909).
- 4) Tamtéž, s. 8: "Vlast ale naše jest společná a všeobecná matka, kteréž nemůžeme se dosti vynaděkovati, že jsme se v ní zrodili, že ona nás vyživila, odchovala a zákony svými hájila i všeho společného dobrého oučastny činila. I kdož by tedy vlasti, té štědré matky, nemiloval, kdož by jí všeho dobrého nežádal?"
- 5) Srov. M.T. Cicero, In Catilinam I, 17 a 27.
- 6) Z hlediska následování antických vzorů jsem v tomto příspěvku nepokládal za nutné vymezovat rozdíl mezi klasicistickými a sentimentalistickými tendencemi (ostatně leckdy se prolínajícími), jako to činí K. Krejčí, Česká literatura a kulturní proudy evropské. Praha 1975, s. 36-38, 58-60.
- 7) Milostnou idylu analyzuje v rámci studia idylického chronotopu M. Bachtin, op.cit., s. 347-357.
- 8) J.K. Chmelenský, Na ni. 2., v: Almanach aneb Novoročenka. Hradec Králové 1824, s. 100.
- 9) Tamtéž, s. 101.
- 10) Srov. E. Panofsky, Et in Arcadia ego, v: Význam ve výtvarném umění. Praha 1981, s. 231-250. Panofsky se zde zabývá především mylnou moderní interpretací tohoto latinského úsloví, kterou přejal i Goethe aj.